

Ölçülebilir ölçülemezleri kovar: Ekonomik düşüncenin fakirleşmesi üzerine bir deneme

Haldun M. Özaktaş*

Bu yazının fizik ve mühendislik kökenli bir akademisyen tarafından yazılmış bir deneme olduğunu ve özgün bilimsel bir çalışma olmadığını en baştan söylemekte fayda görüyorum. Yazının başlığı “kötü para iyi parayı kovar” diyen Gresham Kanunu’nu hatırlatsa da, konumuzun bununla doğrudan ilgisi yoktur. Burada, belli bilgi türlerinin, diğer bilgi türlerini kovmasından söz edeceğiz. Sözkonusu bu bilgi çeşitlerinin görece üstünlüklerini ayrıntılı olarak tartışmayacağız. Onun yerine, bilginin doğası gereği ancak çok çeşitli, hatta anarşik yaklaşımlarla elde edilebileceği varsayımına dayanarak, belli bir bilgi çeşidinin, başkaları pahasına, daha gerçek veya güvenilir sayılmasının fakirleştirici olduğunu, değişik bilgi çeşitleri ve onları elde etmek için kullanılan yöntemlerin birbirini bütünlendirebileceği ve bazılarının diğerlerini dışlamasının eksiltici olduğunu savunacağız. (Ancak bu “postmodern” çerçeve içinde bile, büyü, sihir, içe doğma ve benzeri yöntemlerle edinilen bilgiyi tamamen meşru sayma noktasına kadar gitmemiz gerekmeyecek.)

“Kovulan” bilginin, en az “kovan” bilgi kadar önemli olduğuna olan inancımı saklamayacağım. Ancak bu tür inançların bazı güçlükler içerdiğinin farkında olmalıyız. Örneğin, diyelim ki ben festivallerde gösterilen ve bazen “sanat filmi” diye nitelendirilen filmlerin, “Hollywood filmi” denen ticari filmlerden daha az değerli olmadığını, hatta daha değerli olduğunu düşünüyorum. Öyleyse, Hollywood filmleri neden diğer filmleri kovuyor? Bunun nedenlerine burada girmeyeceğiz, ancak festival filmlerinin Hollywood filmlerinden içkin olarak daha iyi olduğunu varsayarak bu tartışmayı sürdürmek bizi çabucak güçlüklerin içine iter. Sonuçta insanlar Hollywood filmlerini seyretmeyi tercih ediyor ve bundan daha “mutlu” oluyorsa, hangi otoriteye dayanarak böyle bir

(*) Bilkent Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi.

varsayımda bulunabiliriz? Bu tarz liberal ve pragmatik yaklaşımlar veya benzerleri bu yazıda sorguladığımız sayısal, indirgemeci, işlevselci, ve aletsel yaklaşımların egemenliğini meşru kılmak için de kullanılabilirler (“Diğer yaklaşımlar işe yarasalardı kovulmazlardı”).

Öncelikle, bir örnek olarak “zekâ” kavramını düşünelim. Zekâ katsayısı (IQ) denen ölçüt yaygın olarak bilinir ve çoğu insan tarafından çok da fazla sorgulanmaz: Bir takım uzmanların hazırladığı bazı testlerin gerçekten de “zekâyı” ölçtüğü varsayılır. Birkaç yüzyıl önce, muhtemelen, zekânın ölçülebilirliği konusunda insanların çoğunluğunu ikna etmek mümkün olmayabilirdi ve böyle bir öneri ciddiye alınmazdı. Bunu daha iyi anlamak için insanların benzer zenginlikte anlamlar yüklediği başka bir kavramı düşünelim: “sevgi.” Bugün nasıl ki çoğu insan sevginin ölçülebileceği önerisine şiddetle karşı çıkarsa, muhtemelen geçmişte de aynı tepki zekâ için gösterilirdi. (Veya, tersinden düşünersek, ilerde belki sevginin de ölçülebilmesi zekânın ölçülmesi kadar yaygın kabul görecektir.) İnsanların zihninde bu dönüşüm nasıl gerçekleşti? Zekâ testlerinin ve zekânın ölçülebilir bir nicelik olarak nasıl kabul görmeye başladığının tarihini özetlemek bu yazının amacını aşır, ancak yaklaşık elli ile yüz yıl önce gerçekleşen bu değişim, ölçülebilenin ölçülemeyeni kovmasının önemli bir örneğidir. Bu tür dönüşümlerde gözlediğimiz, belli bir süreç içinde aslen zengin bir kavramın, ölçülebilir bir niceliğe indirgenmesidir: Kavram ölçülemeyecek kadar zenginse, siz de onu ölçülebilir hale gelene kadar fakirleştirirsiniz. Bu fakirleştirme, çoğu zaman soyutlama, daha az boyuta veya hatta tek bir boyuta indirgeme, kutuplaştırma, ve diğer şekiller alır. Bu indirgeme süreçleri bilimsel uğraşlar içinde meşru yere sahiptirler, ancak kavramlar geniş kitlelere mal olduğunda ayrıntılar ve dipnotlar unutulur ve bir süre sonra zekâ, önceden sahip olduğu zengin anlamları yitirir; sonunda zekâ testinin ölçtüğü şey olur. Böylece, zekâ gibi zengin, katmanlı, anlamını uzun zaman içinde kazanmış ve belli bir bilgeliği barındıran kavramlar zenginliğini yitirir, fakirleşir. Bu sürecin sonunda toplum belli bir kavramı veya kavramlar grubunu ifade etme yeteneğini de kaybetmiştir.

Zekâ kavramının fakirleşmesine karşı bazı revizyon çabaları olmuştur. Gardner’in çok boyutlu zekâ kuramı bunlardan dikkat çeken bir tanesidir; Gardner bu kuramda sayısal, sözel, görsel, bedensel, müzik, içsel, sosyal, ve diğer zekâlardan söz eder. Bu boyutların içinden sadece bir ikincisini çekip çıkartarak basit bir Kartezyen dualizmin kaybolan eşi olarak sunan popüler “duygusal zekâ” kavramı da yaygın ilgi görmüştür.

Zekâ ile ilgili bir diğer önemli indirgemeci yaklaşım ise bilgisayarları insan benzeri ifadeler üretecek ve davranışlar sergileyecek şekilde programlamakla uğraşan yapay zekâ kuramcıları ve mühendisleri tarafından ortaya konmuştur. Bu düşünür, bilimci ve mühendisler, insan beyninin bütün çıktısının “hesaplanabilir” olduğunu, yani bilgisayar algoritmalarına indirgenebileceğini iddia

ederler. Buna göre insan düşüncesi ve davranışlarını belirleyen kurallar oldukça karmaşık da olsa onları tamamıyla kağıda dökmek ve bir bilgisayar programı haline getirmek mümkündür. Bu konudaki ateşli ve ideolojik denebilecek ögeler içeren tartışmalar, geçmişte evrenin merkezinin dünya mı güneş mi olduğu, veya insanların maymundan gelip gelmediği konusundaki tartışmalar kadar can alıcıdır. Sonuçta bütün bilimsel düşünce ve kuramlarımızın çıkış noktasının insan zihni olduğunu hatırlarsak, zekâ ve insan düşüncesinin indirgenebilirliği ile ilgili tartışmaların ilk başta sanıldığından daha önemli olduğu görülür.

Değişik bilgi türleri ve bilgiyi elde etmekte kullanılan yöntemlerin görece değeri ve geçerliliği konusuna dönersek, değişik akademik disiplinler arasında büyük farklılıklar olduğunu görürüz. Pozitif bilimlerle uğraşanlarla, insani bilimlerle uğraşanlar arasındaki kültürel uçurum ve kuşkucu bakış yaygın olarak gündeme getirilmiştir. Görece daha genç olan sosyal bilimler ise bu ikisinin ortasında rahatsız bir yere oturur, her ikisine de yaranamaz. Çatışma noktalarından önemli bir tanesi, sayısal, ölçüme dayalı, ve indirgemeci yöntemlerin yeri ve değeridir. Aslında daha ileri giderek, değişik disiplinler ve alt disiplinler için bir kültürler hiyerarşisinden söz etmek de mümkündür. Örneğin, her ikisi de uygulamalı pozitif bilimciler olmalarına karşın, tedavi olmaya çalışan mühendis ve onu tedavi etmeye çalışan doktorun aralarındaki kültür farkı çarpıcıdır. Öte yandan, tıbbın kendi içinde de sayısal ve aletsel yaklaşımların giderek artan önemi, hastaya bütüncül bakan hekim anlayışını ve daha organizmacı yaklaşımları koymaktadır ve gerek bazı hekimler tarafından, gerek tüketici grupları tarafından sorgulanmaktadır. Hastanın kendisinden çok alet çıktılına odaklanan, hastanın bütününe değil, yalnızca uzmanlık alanına giren kısımına bakan ve bu kısmın vücudun tamamı ve hatta içinde yaşadığı psikososyal ortamla ilişkisini gözden kaçıran hekimler, ellerindeki ileri teknoloji ve bilime rağmen hastaları için en iyisini yapabilmekte midirler? Yoksa hesaplanamayan ve ölçülemeyen, indirgemeci modellerin dışında kalan bilgi, aletsel bilgi tarafından kovulmakta, bunları görme ve değerlendirme yeteneği zayıflamış bir tıp sistemi tarafından yok sayılmakta ve kullanılamamakta mıdır?

Devam etmeden vurgulamakta fayda olabilir: Burada ölçüm yapmanın veya sayısallaştırmanın meşruluğu sorgulanmamaktadır. Sorgulanan, ölçülemeyeni görmezden gelmek, onu yok saymak, onun toplum bilincinden silinerek kaybolması, gerçek üzerindeki önemli bir tutuşumuzun elimizden kaçırılıp kaybedilmesidir. Bu anlam fakirleşmesi sadece akademik veya entelektüel bir kayıp değildir, toplumsal ve insani kayıpları da beraberinde getirir. Zekâ örneğinde, bireysel bazda ne kadar çok insanın bu veya benzeri yetenek testleri ile haksızlığa uğradığını, toplum bazında ise bireylerin kendilerine uygun işleri yapmak fırsatını bulamamalarının ne kadar büyük ekonomik verimsizlik ortaya çıkardığını görmek çok zor değildir. Birçok üniversitede uygulanan akademik değer-

lendirme ve yükseltme kriterleri başka bir örnektir; sözkonusu uygulamada öğretim üyelerinin bilimsel üretkenlikleri yazdıkları makalelerin sayısı, bunların yayınlandıkları dergilerin sayısal kalite parametreleri, ve bunlara aldıkları atıfların sayısı gibi niceliklerle ölçülür. Pozitif kriterler koymak adına bilimsel üretim tamamen ölçülebilen şeylere indirgenir. Sayısal ve ölçülebilen göstergeleri cazip kılan önemli unsurlardan ikisi tekrarlanabilirlik ve kolaylıktır. Bu unsurlar, en yüksek etkinliği sağlamasalar da, bu yöndeki eğilimi kaçınılmaz kılmaktadırlar.

Her şey sayılara indirgenirken, gerçek hedeflerin ne olduğu unutuluyor ve sadece sayısal göstergeye odaklanılıyor. Akademisyenler makale ve atıflarına, televizyoncular reytinge, şirketler hisse fiyatına odaklanıyor. Televizyon reklam fiyatlarını reytinglere göre belirlemek en istenen sonuçları vermese bile, sayısal verilerle çalışmanın kolaylığı, öyle olduğu varsayımı ile hareket etme eğilimini güçlendiriyor. Sonuçta bu ölçülen göstergeleri büyütme veya küçültme için büyük emek harcanıyor. Oysa bu göstergelerin, toplumun gerçekten istediği şeylerle ne kadar orantı içinde olduğu fazlasıyla tartışmaya açıktır ve bu göstergeleri büyütme veya küçültme uğraşının, üretken olmayan şeyler için büyük emek harcanmasına ve dolayısı ile ekonomik verimsizliğe yol açtığı rahatlıkla iddia edilebilir. Bundan kaçabilir miyiz? Daha iyisini ortaya koymak hiç kolay değil ama gerekli. Toplum, teknoloji geliştirme çalışmalarına ayırdığı kaynağın küçük bir bölümünü bu sorunlara yöneltirse kanımca çok daha iyisini yapmak mümkün olabilir.

Bu eğilimin nedenlerinin altını tekrar çizmek faydalı olabilir. Akademik yükseltmeleri düşünelim. Öznel değerlendirmenin kayırma ve liyakata aykırı sonuçları olduğu düşünülüyor ve bu çatışmaları çözecek olgunlukta gelenek ve kurumlardan yoksun olduğumuz için kavgayı bitirecek bir çözüm olarak ön plana çıkıyor sayısal göstergeler. Üniversiteye giriş sınavı için de aynısı söylenebilir. Yapılan sınavın ekonomik verimlilik veya toplumsal adalet açısından ne kadar iyi sonuçlar verdiği fazlasıyla tartışmaya açıktır. Meziyeti, kayırmayı engelleyen ve operasyonel açıdan kolay bir çözüm olmasıdır. Aslında biraz Nasreddin Hoca gibi değil miyiz? Düşürüp kaybettiğimiz eşyayı düşürdüğümüz ama karanlık yerde değil, düşürdüğümüz yerden uzak olan sokak lambasının altında arıyoruz. Bu örnek, hiç yoktan iyidir diye ölçülebilene razı olmanın, her zaman anlamlı bir seçenek olmadığını da gösteriyor.

Akademik yükseltmeler konusundan ayrı olarak, akademik kurumların geleneksel olarak sayısal yöntemleri daha az kullanmış alanlarda bile sayısal yaklaşımları ön plana çıkardıklarını, bu alanda uğraş veren bilimcileri işe aldıklarını ve bunun sonucu olarak sistem içinde ilerlemeye çalışan parlak beyinlerin bu yöne yöneldiklerini görüyoruz. Kurumların bu tercihlerinin nedenleri çeşitli olmakla beraber, ideolojik olarak bu tür bilginin daha değerli sayılmasının ötesinde önemli bir neden, sayısal ve deneysel yöntemlerle çalışanların sonuç ve veri üretmelerinin, yayın yapmalarının, ve sayısal başarı göstergelerinde öne

geçmelerinin, görece daha kolay olmasıdır. Öte yandan, veri üretmenin aksine, yeni ve anlamlı söz söylemek, yeni paradigmlar ortaya atmak, sentezlerde bulunmak, hangi bilim dalı olursa olsun oldukça zordur. Günümüzde artık veri çok kolay üretilmektedir, ama anlamlı ve aydınlatıcı bilgi üretmenin geçmişten çok daha kolay olduğunu söylemek zordur.

Ölçülebilene doğru kayışın, Batı geleneğinde yer alan önemli kültürel nedenleri de var. Bunları irdelemek bu yazıyı aşıyor, ancak antik Yunan uygarlıklarının kesin çizgilerle tanımlanmış mantık anlayışı, Batı kültüründe sayılara, kesinliğe verilen önem, Avrupa'da ticaretin, sözleşme olgusunun, kesin ve ölçülebilir zaman ve diğer niceliklerin gelişimi bu çerçevede dikkate değerdir. Bazı Batılı olmayan kültürlerde kesin mantık kategorilerinin aynı öneme sahip olmaması, sayma ve ölçmenin ancak çok sonra Batı'dan ithal edilmesi yine dikkate değer gözlemlerdir. Çok daha eskilere dayanmakla birlikte, 17. yüzyıldan itibaren ivme gösteren Batı bilim geleneği, mekanistik yöntem ile indirgemeci yaklaşımın güçlenmesinde en önemli rollerden birini oynamıştır. Francis Bacon'ın ifade ettiği ve klasik mekanikçilerin uyguladığı yöntem modern bilimin zaferi sayılmıştır ve bugüne dek gururla öğrencilere öğretilir. Oysa bu bilimciler birşeyleri ortaya çıkarırken farkında olmadan birşeyleri de karanlığın içine itiyorlardı. 20. yüzyılda bilime dayalı teknolojinin büyük zaferleri bu eğilimi büsbütün güçlendirmiştir. Bilim ve teknoloji ile tüm sorunların çözülebileceği düşüncesi, başarısızlıklarına rağmen bugün de gücünü korumaktadır. Daha genel olarak, bu eğilimleri, Aydınlanma Düşüncesi ve Modernist Proje çerçeveleri içinde değerlendirmek de mümkündür.

İndirgeme ve soyutlama tüm bilimlerde yer alan meşru bir yöntemdir. Ancak bir al-ver içerir. Soyutlama ve indirgeme sayesinde karmaşık ve başa çıkılamayan sorunların özünü yakalamaya, daha az önemli unsurlarından ayırt etmeye çalışırız. Ancak kaybedilen detay bazen can alıcı olabilir ve iyi kuramcılar bu tehlikenin her zaman farkındadırlar. Sosyal sorunlar psikolojiye, psikolojik olaylar biyolojiye, biyoloji kimyaya, kimya fiziğe indirgenebilir, ama kimse geriye doğru gidip fizik denklemlerini çözerek toplum sorunlarının çözülebileceğini düşünmez. Ama bu yanılığın daha az abartılmış ve daha az göze batan benzerleri her yerde tekrarlanmaktadır.

Daha da ileri gidildiğinde, tüm bilginin sayısal ve analitik yöntem, kategori, ve kavramlar kümesine indirgenebileceği varsayım ve projesini görüyoruz. Bu doktrini bilinçli veya bilinçsiz olarak benimseyenler, evrendeki tüm olayların, sayısal, nedensel, algoritmik kavramlara indirgenebileceğini, onlar cinsinden ifade edilebileceğini, açıklanabileceğini öngörürler. (Daha önce bu doktrini zekâ ve insan düşüncesi bağlamında gördük.) Çoğu fizikçi ve mühendis, felsefeyle ilgilenmese bile pratikte bu anlayışın naif bir şeklini içselleştirmiştir. Bu indirgemeci yaklaşımın karşısında duranların üstünde önemli bir yük vardır: Ölçülebilenin, sayısalın, algoritmik olanın dışında kalan şeylerin ne olduğunu

tarif etmek. Bu oldukça ağır yükü kaldırmakta modern kaos kuramı, kuantum fiziği, veya fraktal matematikten medet umulsa da henüz bunun cevabını vermek kolay değildir. Kuşkusuz bazıları vitalist kavramlar öne sürebilir, ama bunlara dayanmak istemeyenlerin savlarını savunmaları -temel bilimlerle ilgili bugünkü bilgilerimizin (en azından standart yorumlara göre) algoritmik olmayan öğeler sergilememesi nedeniyle- oldukça zordur.

Doktoramı yaparken bir süre bir ekonomi öğrencisiyle ev paylaşmıştım. Doktora düzeyinde “Reel Analiz” adlı matematik dersini alırdı ve benim bir mühendis olarak simülasyonlarımı yapmak için kullandığım paket programın aynısını kullanırdı. Burada aristokratların “sonradan görmelere” karşı duyduğu sınıfsal mesafe koyma ihtiyacına benzer bir tepki içinde değilim. Burada kaygı, fizik ve mühendislik bilimleri ile özdeşleşmiş bu yöntemlerin başka disiplinlerce kullanılması değil, bu yaklaşımların genelde sosyal bilimlerde ve özelde ekonomide yükselişle diğer yaklaşımları kovuşu ve bunun yarattığı fakirleşme. İndirgemeci ve sayısal yöntemlerin, uğraştığı sorunların doğası gereği mühendislikte daha geçerli oldukları söylenebilse de, kişisel kanım, mühendislikte dahi bu tür yöntemlerin dışlayıcı egemenliğinin fakirleştirici ve verimsizleştirici bir etkisi olduğudur. Ancak mühendislikle ilgili bir bilimsel dergiye pozitif yöntemlerin kesin çizgileri dışına çıkan bir makale gönderirseniz, kabul ettirmekte büyük zorluk çekersiniz. Bu şekilde dolaşmasına ve paylaşılmasına izin verilmeyen bilgiler kanımca mühendisliğin uygulanmasında da eksiklikler yaratmaktadır.

Zekâ örneği nasıl ki insan düşüncesinin temelinde yattığı için merkezî bir öneme sahipse, ekonomi bilimi de insan ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili olduğu için özel öneme sahiptir. Çünkü nihayetinde, bazı bilgi çeşitlerinin diğerleri pahasına bir kenara itilmesinin belki en önemli sakıncası, bunun sonucunda insan ihtiyaçlarının karşılanması konusunda yaratacağı verimsizliktir. Tıp ve mühendislikle ilgili söylediklerimiz, veya genetik veya tarım ile ilgili verebileceğimiz örnekler aslında nihayetinde ekonomi çerçevesinde ele alınabilir. Tek tek sektörleri bir kenara bırakıp ekonominin genel sorunlarını ele aldığımızda, burada da bazı bilgi türlerinin dışarıda bırakılmasından kaynaklanan sorunları görüyoruz. Bunların bir kısmı ortodoks kuramlar içinde kabul edilen, ama daha çok istisna veya kusur olarak görülen ve ikincil önem atfedilen unsurlardır. Gayri Safi Milli Hasıla ölçütünün eksiklikleri, dışsallık, bedavacılar sorunu, ve benzeri örnekler verilebilir. Son yıllarda daha sorgulayıcı yaklaşımlar da gündeme gelmiştir. Bunlar arasında ekolojik ekonomi veya sürdürülebilir kalkınma adıyla anılan düşünceler sayılabilir. Marksist veya neo-Marksist yaklaşımların, ortodoks ekonomi kuramını derinden sorgulasalar da burada ele aldığımız anlamda, indirgemeci olmayan bir alternatif sunup sunmadıkları konusunda önemli kuşkular vardır.

Ortodoks ekonominin dışında kalan bir diğer bilgi türü de yine pozitif olan, ama bugünkü matematik ve fizik bilgimizi zorlayan, kaotik, karmaşık, veya sayı-

sal özellikleri yüzünden başa çıkamadığımız, ama bir gün başa çıkacağımızı sandığımız bilgilerdir. Ancak gerek bu, gerek bir önceki paragrafta sözü edilen bilgi esas itibariyle indirgemeci bir ekonominin revizyonu içine hazmedilebilir unsurlardır ve zaten zaman içinde ortodoks ekonominin içinde yer bulmaktadır.

Kanımca, bugün ekonomik düşünceye egemen olan neoklasik/neoliberal ekonomik düşüncenin gerçek fakirliği, dışladığı pozitif sayılmayan bilgilerden kaynaklanır. Bunların burada sıralayabileceğimizden daha çok ve çeşitli olduğunu ve dünya çapında insanların ihtiyaçlarının karşılanamamasında önemli bir rol oynadığını düşünüyorum. Batı geleneğinde önemli yer tutan ve en önemli Kartezyen dualizmlerden birisi olan pozitif ve normatif ayrımı üzerinde durulmuştur. Pozitif olan, iki artı iki dört eder gibi hemen herkesin üzerinde uzlaşabileceği konulardır. Normatif olan ise neyin doğru veya değerli olduğuyla ilgilidir. Bilim ilkinde mutlak hâkimiyet iddia ederken, ikincisine kesin bir kendinibillikle karışmaz. Bu ayrım, Batı'da yüzyıllardır süren, seküler düşünce ile kilisenin birbirinin ayağına basmaktan vazgeçerek bir tür uzlaşma içine girmeleri süreci ile pekişmiştir. Ekonomik liberalizm de önemli ölçüde modern bilimin bu pozitif duruşunu benimser. Verimlilik pozitif bir ölçü olarak değer görür. Ama dağılıma ve paylaşımına gelince, bu normatif alana girilmez, Pareto eniyilik ile yetinilir. Ama pozitif ile normatif arasındaki ayrım bu kadar basit ve kesin mi gerçekten? Bütün bilimcilerin eğitimleri boyunca özenle endokline edildikleri ve çok azının kaçabildiği pozitif-normatif ayrımı, hiç değilse bazı durumlarda, aslında ölçülebilen-ölçülemeyen ayrımını gizlemiyor mu? İnsanların mutluluğunu en az altlarındaki araba veya yedikleri yemek kadar etkileyen ama ölçemediğimiz için ellenmesi yasak unsurları, bir "manevi değerler" dünyasına hapsederek ihmal etmeyi meşru görüyoruz. Bu açıdan bakıldığında, bugün ekonomi adına yapılanların çoğu aslında işin teknik, yani mühendislik yönüdür. Ekonominin bu teknik sorunların ötesinde esas konusu olabilecek sorunların önemli kısmı, ekonominin "bilimsel" (yani pozitif) sınırları dışına itilmiştir.

Bir başka açıdan bakarsak, egemen ekonomik düşüncenin fakirliği, ölçülebilen insan ihtiyaçlarına odaklanmaması ve ölçülemeyen ihtiyaçları görmezden gelmesi, yok saymasıdır. Oysa bu yok sayılan veya en azından ekonominin dışında kalan şeyler, ölçülenlerin yanında ihmal edilebilir olmak bir yana, belki daha büyük önem taşımaktadır. "Manevi" olarak nitelendirilen ihtiyaçları sayısallaştırarak, ölçülebilir hale getirmek yoluyla özgün çalışmalar yapan ekonomistler olmuştur. Örneğin, bazı araştırmacılar, serbest zaman gibi yaşam kalitesi ile ilgili unsurlara odaklanmışlardır. Ama sayısallaştırma ve ölçülebilir kılmayı kaçınılmaz tek yol olarak gördüklerinden, zekâ örneğinde açıkladığımız gibi, ekonominin içine sokmaya çalıştıkları kavramların içini baştan boşaltmışlardır. Artırılmasına çalışılan bir nicelik olarak "yaşam kalitesi" kavramı da bunu yansıtmamakta mıdır?

Bugün insan ihtiyaçlarına cevap veremeyen bir ekonomik düzen ve buna duyulan tepkilerle karşı karşıyayız (Dünya Sosyal Forumu, "küreselleşme karşı-

lığı,” vb.). Ciddi sorunlar olduğunu biliyoruz, ama ölçülemeyen bilgiyi dışlayan bir düşünce yapısı içerisinde bu sorunları çözemiyoruz. Uluslararası yatırım, üretim, ve ticaret faaliyetlerinde, sınıflararası ve ülkelerarası ilişkiler ve güç paylaşımında neyin meşru sayılıp sayılmadığının da önemli ölçüde bununla ilişkili olduğunu düşünmek mümkün.

Soyut kavramlardan söz ettiğimiz sanılmasın. Her insan için önemli bir değer olan çevresinde barış ve huzur görme ihtiyacı ve merhamet duygusu, kanımca yeryüzünde yoksulluğu önemli oranda azaltmak için yeterli olabilir. Ama ölçülemeyen bu değerler ekonomik mantığın dışında kalıyor ve bunun yerini tamamen bireysel parasal varlığını artırmak (ölçülebilir bir değer) alıyor. Bugün birçok insanın, ölçülebilir değerleri artırmak adına, bilinçsizlikle ve farkında olmadan, kendi gerçek (ölçülebilir ve ölçülemez) yaşam değerlerinden fedakârlık ettikleri söylenebilir sanırım. Kitapçıları dolduran kişisel gelişim veya “self-help” kitaplarının önemli bir kısmının, bu çelişkiyi yaşayan insanlara yönelik olarak yazılmış olması buna ayna tutmuyor mu? Birçoğumuz, küçük maddi özverilerle yaşamımızda daha önemli değerler kazanabileceğken, kazanacağımız şeyin ölçülemez olması ve bu nedenle de bir anlamda görünmez olması nedeniyle, neredeyse bir tür mecburiyet duygusu içinde kendimizi ölçülebilir olanı korumak ve artırmak çabası içinde bulmuyor muyuz? Bunun birçok örneği verilebilir. Gelir düzeyi iyi olan kesimler içerisinde, ihtiyacı olan kişilere çok küçük yardımları bile esirgeyenler veya yüksek bir gelir düzeyinden vazgeçemedikleri için çok yıpratıcı dahi olsa şimdiki işlerini bırakıp daha kolay bir işte çalışmayı düşünemeyen insanlar gibi. Öte yandan, gelir veya diğer ölçülebilenler açısından ulaşabileceğinden daha azına razı olmuş görünen insanların sayısı da küçümsememez ve karşı örnek oluşturmak açısından anlamlıdır.

Egemen (hegemonik) düşünce ve ideolojiler insan yaşamını ve eylemlerini önemli ölçüde şekillendirirler. Bu tespit, siyasi ve ekonomik düşünce ve ideolojiler için özellikle geçerlidir. Bu yazıda, geniş bir çerçeve içinde, bugün egemen olan ekonomik düşüncenin fakirliğini, dışlayıcılığını, ve zararlarını vurgulamaya çalıştık. Sorun yalnızca tarih boyunca olduğu gibi “aletin” (burada sözkonusu “alet” küresel ekonomik düzendir) insanın insan üzerinde egemenlik kurmasında rol oynaması değildir; bir bütün olarak bakıldığında dünya toplumunun, fiziksel imkânları elverdiğinden daha kötü yaşamasıdır. Düşünce sistemleri ve ideolojiler ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, insan ihtiyaçlarına cevap veremediklerinde, sorgulayıcı ve/veya karşı düşüncelerin filizlenmesi kaçınılmazdır. Bugün gerek siyasi, gerek ekonomik düşünce alanında bunu gözlüyoruz: Dünyanın dört bir yanında çok değişik şekiller alan tepkisel düşüncelerin ve eylemlerin önemli bir kısmını bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

cies. Therefore, the study suggests that macro policies in developing countries can result in different forms of agrarian production arrangements like sharecropping. The paper details the diversity and forms of sharecropping and explains the economic and socio-political causes of sharecropping in the case study in order to explicate the theoretical arguments.

The measurable drives out the unmeasurable: An essay on the poverty of economic thought

HALDUN ÖZAKTAŞ

The exclusive focus of dominant economic thought on certain kinds of knowledge and methods of inquiry at the cost of others is an underlying reason for the inability of the present global economic order to meet the needs of the majority of people. The discussion of this paper is posed in the broader context of reductionist and instrumental trends dominating major areas of thought.

"Economy" as a taboo

YAHYA M. MADRA - CEREN ÖZSELÇUK - KENAN ERÇEL

When we lend an ear to the vast array of discourses on economy in circulation, we hear people talk with such intense air of reverence and resignation that it feels almost as if there is something sacrosanct about the subject matter. Economy is perceived as a realm of necessity with self-regulating principles, which can be unearthed and analyzed through "appropriate" conceptual tools but are, by no means, to be tampered with—as any such attempt is believed to be futile at best and catastrophic at worst. In the first section of the paper, of numerous such discourses, we focus on the two that are arguably the most prominent, namely Neoclassical and Classical Marxian economics. Their many irresolvable differences notwithstanding, these long-standing schools of economic thought appear to concur in their understanding of the economy as a "thing-in-itself" with immutable laws, a "reality" waiting out there to be mirrored in theory. What we find striking in these and similar accounts of the economy is their unwavering faith in their positivist pursuits and their concomitant oblivion to the insights of the discourse analysis that highlights the *constitutive* and hence, the *political* nature of knowledge production. What we deem to be even more puzzling, however, is the way in which economy emerges, once again, as an *extra-discursive* realm, this time, within the *Radical Democratic* literature (à la Laclau and Mouffe) whose contributors are otherwise known—and criticized harshly by certain quarters—for their emphasis on the constitutive nature of discursive prac-

Bu sayıda...

Toplum bilimleri ailesinin fertleri, aile içinde her zaman bir uzlaşa ve huzur havası olmasa da, birbirlerinin varlığının ayırdındalar, birbirlerine aldırıyorlar. Siyaset bilimi psikolojiyle, sosyoloji antropolojiyle 'söyleşiyor', alışverişe giriyor. İktisat ise çoğu zaman diğer toplum bilimciler tarafından aileye sırt çevirmiş olmakla suçlanıyor, toplum bilimlerinin *dışında* durmakla eleştiriliyor. Bu sayıda toplum bilimlerinden *içeri* bir bilme alanı olarak iktisata biraz daha yakından bakıyoruz.

İş toplumsal olanı anlamaya, yerine göre de etkilemeye geldiği zaman iktisatın toplum bilimi olan yüzü açık seçik ortaya çıkıyor. Buna karşılık iktisatın yöntemi, dili, yordamı öbür toplum bilimleri ile ilişkilerini sorunlu hale getiriyor. Refet Gürkaynak ile Ali Burak Güven'in yazısı işte bu sorunların ortaya çıkışını iktisatın tarihi boyunca izliyor, böylece bugün gelinen noktada iktisatın toplum bilimlerinin geri kalanıyla olan ilişkilerini tartmaya/tartışmaya yarayacak kavramsal bir çerçeve çiziyor. Yazıda iktisatçıların kendi araçlarını kullanarak başka alanlara girdiği düşünülen konulara el atmalarının etkilerinden ve yan etkilerinden başka ortodoks iktisatın dışında kalan akımların öbür toplum bilimleri ile ilişkilerine de örnekler veriliyor.

"İktisat siyasete karşı" başlıklı yazısında Ayşe Buğra 'siyaset ekonomiden elini çeksin' denebilmesine yol açan, iktisatı kendi kendine işleyen, siyasal hayatın dışında bir yapı olarak gösteren iktisat düşüncesinin ortaya çıkışını Adam Smith'in yapıtlarını vurgulayarak inceliyor ve eleştiriyor.

İktisatçıların kendi araçlarını, yöntemlerini kullanarak diğer toplum bilimlerinin alışlageldik alanlarında çözümlenmelere girişmeleri uzun zamandır bilinen, çoğunlukla da hoşnutsuzlukla karşılanan bir konu. Bu çeşit bir 'iktisadi yöntem emperyalizmi'ni inceleyen yazılar sayının içinde müstakil bir bölüm oluşturuyorlar. Ferudun Yılmaz iktisat ile sosyoloji özelinde bu alan kavgasını betimliyor, iktisatın alana el atışını sosyologların bu kez 'yeni iktisat sosyolojisi' ile yanıtlayışını inceliyor.

Deniz Özesmi'nin yazısı ise doğrudan doğruya iktisat ya da iktisatçılıkla, toplum bilimlerinin nereye gittiğiyle ilgili değil. Güneydoğu Anadolu'daki ortakçılık sistemini incelediği alan çalışmasında Özesmi, ortakçılığın sulu tarıma geçilmesiyle git-tikçe yaygınlaşıp çeşitlendiğini gösteriyor ve bunun sadece sosyolojik değil siyasal, özellikle de iktisadi bir olgu olduğunun, bu şekilde incelenmesi gerektiğinin altını çiziyor. Bu yazı iktisatın araçlarının doğru kullanıldıkları zaman farklı toplumsal olguları anlamamıza nasıl yardımcı olduğunu gösteriyor. Ben Fine ise burada daha kuramsal bir çerçeve ortaya koyuyor, iktisadi emperyalizmin yeni ve eski biçimleri arasındaki farklılıklardan yola çıkarak toplum bilimleri içindeki güncel kimi tartış-maların bizi nereye götürebileceğini sorguluyor.

Alper Duman, iktisatın yakın zamanda gerçekleştirdiği, neoklasik düşüncenin dışına çıkan kimi açılımlarının, alanda bir paradigma değişikliğinin habercisi olabi-leceğini, olması gerektiğini savunuyor. Yine iktisatta bir değişim arayan yazarlar Madra, Özselçuk ve Erçel ise, iktisat oktodoksisinin ekonomiyi tabulaştırdığını sa-vunarak radikal demokrasiden yola çıkan, toplumsallaşmış bir iktisat tasarlıyorlar.

Matematikselleşmenin, nicel araştırmanın her şeyi dışlayarak iktisatta egemen yöntem haline gelişinin yarattığı sorunlar iki ayrı yazıda ele alınıyor. Erinç Yeldan meseleye bir iktisatçı olarak içerden bakarken, Haldun Özaktaş bir mühendis ola-rak dışardan yaklaşıyor; iktisatı öne çıkaran yazısında bu alanla sınırlı kalmayarak matematikselleşmenin toplum bilimlerini fakirleştirdiğini savlıyor.

Bu iki yazarın da değindikleri akademik yükseltmelerde bir ölçüt olarak yayın sayısı konusunu ise daha ayrıntılı olarak İlhan Tekeli işliyor. İlhan Tekeli'nin yazısı-nın, bu konunun ötesinde, Türkiye'de toplum bilimcilerin "puanlama" ve "terfi" meseleleriyle ilgili tartışma açıcı olmasını umuyoruz.

Son olarak, bu sayıda *Toplum ve Bilim* için bir yenilik olan *soruşturma dosyası* var. Ülkenin önde gelen bir kısım iktisatçısına kendilerini ve yaptıkları işi nasıl ta-nımladıklarına ilişkin sorular sorduk, birer sayfalık yanıtlar istedik. Yanıt yollayan-ların kimisi daha uzun, kimisi daha kısa yazdı. Soruları yollayacağımız iktisatçıları seçerken farklı alanları, okulları, kuşakları temsil etmelerine çalıştık. Ortaya ikti-satçıların kendi mesleklerine nasıl baktıklarını gösteren öğretici bir dosya çıktı. Gerçekten keyifli bir okuma.

REFET S. GÜRKAYNAK - ALI BURAK GÜVEN

İktisat ile toplum bilimleri: Bir Katolik evliliğinden kenar notları*

Refet S. Gürkaynak** - Ali Burak Güven***

Bu yazıda iktisatın bugün toplum bilimleri karşısındaki konumunu incelemeye nereden başlayabileceğimizi soruyoruz. Alanın kendi tarihine kısaca değindikten sonra 'çağdaş' iktisatın ortodoksisinin dayanaklarını anlamaya çalışıyor, bunun iktisatın öbür toplum bilimleriyle ilişkisinde ne çeşit dertler doğurduğuna eğiliyoruz. Bu dertlere kesin bir çare önermemekle birlikte, eldeki sorunun hakkıyla tartışılmasına önayak olabileceğini düşündüğümüz kimi gözlemlerde bulunuyoruz.

1. Giriş

Toplum bilimleri büyük ölçüde felsefeden, hukuktan, tanrıbilimden türedi, inceleme yöntemlerini ise yer yer doğa bilimleri ile gene felsefeden aşırıldı, yerine göre de kendisi üretti. Sosyolojinin, siyaset biliminin, iktisatın, insanbilimin, tarihin aynı çatı altında ama birbirlerinden az çok bağımsız bilme alanları olarak karşımıza çıkışını yüz elli yıldan, bunların kendi alt disiplinlerinin uzmanlaşmaya değer oranda bir iç tutarlılık kazanışını belki elli, altmış yıldan geriye götüremiyoruz. Oysa tek tek toplum bilimlerinin tarihini incelemeye kalktığımızda tüm bu çözülmenin, ayrışmanın çok öncesine kolaylıkla uzanabiliyor, bu bilimlerin hemen çoğunun öncü metinlerini, hâlâ dolaşımda olan kimi temel kavramlarının tohumlarını antik çağlara dayandırabiliyoruz. Eski çağların mirasının bugün çözümüleme düzleminde işimize yaradığı pek seyrek. Yine de bir disiplinin kendi tarihinin o disiplinin belirli bir çatı altındaki tarihine,

(*) Bu makalede dile getirilenler yazarların görüşleridir, kurumlarını bağlamaz.

(**) Federal Reserve Board.

(***) Toronto Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü.

anlamamaya başlıyor, iktisat kendi dışındaki toplum bilimlerini besleyemez hale geliyor.

Matematiğin iktisata girişinin bir başka yan etkisi ise bu sayıdaki kimi makalelerde de değinilen 'function following form' sorunu. Matematiksel olarak ele gelmeyen kavramlar, kaygılar, modellenemeyen sorular iktisatın çalışma alanının dışında kalıyor, ya da Haldun Özaktaş'ın, Erinç Yeldan'ın bu sayıdaki yazılarında belirttikleri gibi, bu tür kavramlar modellenebilecek boya indirilip öyle kullanılıyor. Buradaki sorun, adı geçen yazarların da vurguladıkları üzere, iktisatın yönteminin şu ya da bu olmasından çok, yönteminin başka yaklaşımları boğmaya eğilimli olmasıdır.

4. İçeridekiler, dışarıdakiler

İktisatın kendi bütünlüğünü bu çeşit bir ortodoksi aracılığıyla kurması aynı zamanda neyin tam olarak içeride kalıp neyin dışarıda yer alacağını yeniden tanımlamış oldu. Böylece eskiden iktisat sayılan, sayılabilecek kimi okullar, yaklaşımlar, gelenekler kendilerini bir anda 'yeni iktisat'ın surlarının dışında eşelenir buldular, iktisatın kapılarından kolay kolay geçemez oldular. Öbür yanda ise ortodoksiye bağlı kimi iktisatçılar göze ilk bakışta 'iktisat' gibi görünmeyen işlere yöneldiler, iktisatı diğer toplum bilimlerinin geleneksel konularına doğru geliştirdiler. İçeridelik-dışarıdalık sorununu irdelemeye bu ikincilerden başlıyoruz.

a.

İktisatın içsel tutarlılığının, matematiğin 'büyüsüne' kapılıp kendini mühendisliğe vererek toplum bilimciliği ihmal eden iktisatçı, insanın bütün iktisadi davranışlarının bir optimizasyon probleminin çözümünden kaynaklandığını düşünür, daha yola çıkmazdan önce bunu peşinen kabul ederse, baktığı her yerde bu inancını totolojik olarak doğrulayabilecektir. Yukarıdaki ada örneğine dönecek olursak, birinci adada uzun boyluların kısa boyluların tüketiminden fayda elde ettiklerini, asıl bu yüzden canla başla çalıştıklarını öne sürmek saçma da olsa, bu sav iktisatçının gözlemlediği somut insan davranışı ile örtüşebilir. Tercihleri alabildiğine geniş düşünüp optimizasyon ilkesinden ödün vermeksizin de insan davranışlarını rasyonel seçimlere dayandırmak mümkündür.

İktisadi davranışı dar tanımlara dayalı çıkarların ençoklaştırılması diye görmenin bizi pek bir yere götürmeyeceği en azından J. S. Mill'den bu yana belliydi. İnsanların dar tanımıyla kendi çıkarlarını, tüketimlerini ençoklaştırmaya uğraştıklarını varsaymak belli bazı iktisadi davranışları açıklasa da bu anlayışın sınırlarına çabucak varıldı. Örneğin insanların çocuklarına miras bırakmalarının bu çerçevede anlaşılabilmesi tercihlerle ilişkin varsayımların insanların ço-

- Hollingsworth, J. Rogers ve Robert Boyer (der.) (1997) *Contemporary Capitalism: The Embeddedness of Institutions*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Jessop, Bob (1994) "Post-Fordism and the state", Ash Amin, der., *Post-Fordism: A Reader* içinde, Blackwell, Oxford, 251-79.
- Jevons, William Stanley (1970 [1871]) *The Theory of Political Economy*, Penguin, Harmondsworth.
- John, Andrew, Rowena Pecchenino ve Stacey Schreft (1993) "The macroeconomics of Dr. Strange-love", *American Economic Review*, 83: 43-62.
- Keohane, Robert O. (1984) *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton University Press, Princeton.
- Lucas, Robert E. (1976) "Econometric policy evaluation: A critique", *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 1: 19-46.
- Machlup, Fritz (1958) "Equilibrium and disequilibrium: Misplaced concreteness and disguised politics", *Economic Journal*, 68: 1-24.
- Myrdal, Gunnar (1964) *Economic Theory and Under-Developed Regions*. Methuen, Londra.
- Niskanen, William (1968) "The peculiar economics of bureaucracy", *American Economic Review*, 58: 293-305.
- Orphanides, Athanasios ve David Wilcox (1996) "The opportunistic approach to disinflation", FEDS working paper no. 96-24.
- Osborne, Martin ve Al Slivinski (1996) "A model of political competition with citizen-candidates", *Quarterly Journal of Economics*, 111: 65-96.
- Özaktay, Haldun M. (2002-2003) "Ölçülebilir ölçülemeyeni kovar: Ekonomik düşüncenin fakirleşmesi üzerine bir deneme", *Toplum ve Bilim* (bu sayıda).
- Özkesmi, Deniz (2002-2003) "Tarımda ortakçılık: Ekonomik, sosyal ve siyasal bir olgunun açıklanması - Bir Güneydoğu Anadolu örneği", *Toplum ve Bilim* (bu sayıda).
- Peck, Jamie A. ile Adam Tickell (1995) "Social regulation after Fordism: Regulation theory, neo-liberalism and the global-local nexus", *Economy and Society*, 24: 357-86.
- Polanyi, Karl (1957) "Aristotle discovers the economy", *Trade and Market in the Early Empires* içinde, Free Press, Glencoe, IL.
- Ruggie, John G. (1982) "International regimes, transactions and change: Embedded liberalism in the post-war economic order," *International Organization*, 36: 195-231.
- Schumpeter, Joseph (1954) *History of Economic Analysis*. Oxford University Press, New York.
- Stiglitz, Joseph ve Andrew Weiss (1981) "Credit rationing in markets with imperfect information", *American Economic Review*, 71: 393-410.
- Yeldan, Erinç (2002-2003) "İktisat ve iktisatçı nereye?" *Toplum ve Bilim* (bu sayıda).

Toplum ve Bilim

ÜÇ AYLIK DERGİ

ISSN 1300-9354

BİRİKİM YAYINCILIK
VE TİC. LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ömer Laçiner

YAYIN YÖNETMENİ
Tanıl Bora

YAZI KURULU
Fethi Açikel
Suavi Aydın
Ulus Baker
Ahmet Çiğdem
Necmi Erdoğan
Refet Gürkaynak
Oğuz Işık
Alev Özkazanç
Mithat Sancar
Semih Sökmen
Yüksel Taşkın
Nilgün Toker

YAYIN DANIŞMA KURULU
Ayşe Buğra
Ahmet Insel
Huricihan Islamoğlu
Orhan Koçak

YAYIN SEKRETERLERİ
Asena Günal
Kerem Ünüvar

SORUMLU YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
Tanıl Bora

95. SAYI EDITÖRLERİ
Refet S. Gürkaynak - Ali Burak Güven

KAPAK VE SAYFA DÜZENİ TASARIM
Özlem Özkal
Ali Artun
Ümit Kıvanç

KAPAK: Utku Lomlu

UYGULAMA
Hüsnu Abbas

OFSET HAZIRLIK
İletişim Yayınları

BASKI VE CILT
Sena Ofset

YAZIŞMA ADRESİ
Selânik Cad. 64/11
Kızılay 06640 Ankara
Tel. 312.425 36 00 • 312.425 20 71
Fax: 312.425 18 15

E-MAIL ADRESİ
toplumbilim@iletisim.com.tr.

ABONELİK
iletisim@iletisim.com.tr.

BİRİKİM YAYINLARI
Klodfarer Cad. İletişim Han
Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel. 212.516 22 60 • Fax: 212.516 12 58
Toplum ve Bilim'de yayımlanan yazılar
Sociological Abstracts indeksinde
yer almaktadır.

Toplum ve Bilim

95 KIŞ 2002 - 2003

Refet S. Gürkaynak - Ali Burak Güven İktisat ile toplum bilimleri: Bir Katolik evliliğinden kenar notları	6
Ayşe Buğra İktisat siyasete karşı	23
Ben Fine İktisadi emperyalizm ve sosyal bilimler: Gidişat, engeller	43
Ferudun Yılmaz İktisat ve sosyoloji: Rakip kardeşlerin hâkimiyet kavgası	61
Deniz Özesmi Tarımda ortakçılık: Ekonomik, sosyal ve siyasal bir olgunun açıklanması - Bir Güneydoğu Anadolu örneği	85
Yahya M. Madra - Ceren Özselçuk - Kenan Erçel Bir tabu olarak 'ekonomi'	104
Alper Duman Ekonomi biliminde paradigma değişikliği mi?	140
Erinç Yeldan İktisat ve iktisatçı nereye?	147
Haldun M. Özaktaş Ölçülebilir ölçülemeyeni kovar: Ekonomik düşüncenin fakirleşmesi üzerine bir deneme	151
İlhan Tekeli Sosyal bilimcilerin performanslarının değerlendirilmesinde kullanılan ölçütleri tartışmaya açmak	159

SORUŞTURMA DOSYASI

İktisatçılar kendilerini nasıl görüyor?	171
---	-----

DEĞİNİ

Cemil Koçak "Ama onun orada olmaması gerekiyor(du)": Bir örnek olay temelinde tarihte yöntem sorunu üzerine notlar	190
Nilüfer Timisi Üniversitelerde Kadın Çalışmaları Toplantısı'nın ardından	202

KİTAP TANITIMI

Saskia Sassen (der.): Küreselleşme ve kentler (Şerife Geniş)	207
---	-----

ABSTRACTS (İngilizce özetler)	213
--------------------------------------	-----
